

İNCİT- ‘incitmek’ FİİLİ ve AİLESİ ÜZERİNE

Hülya ARSLAN-EROL*

Özet

Bu yazıda, bugün bütün Türk şivelerinde kullanılan incit- fiili ve türevleri üzerinde durulmuştur. Kelimenin nereden ve nasıl türediği, Eski Türkçeden itibaren hangi türevleriyle birlikte var olduğu araştırılmış, ailesi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Türkçenin yazılı belgelerle takip edebildiğimiz tarihinde yeri belirlenmiş, bir başka deyişle incit- fiilinin tarihî gelişimi yazılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: enç/inç, incit-, isim, fiil, türev, Türk şiveleri.

Abstract

In this article, is considered the verb of incit- and its family which is used in all Turkish dialects today. It is studied how and from where the verb is derivated and with which derivatives has been existed from Old Turkish on. It is also tried to determine family of this verb. In this way, location of this verb is become defined in the history of written Turkish. In a word, incit-'s CV is tried to written.

Keywords: enç/inç, incit-, noun, verb, derivative, Turkish dialects.

Eski Türkçeden itibaren gerek ses gerekse anlam olarak varlığını devam ettiren incit- fiili, bugün bütün Türk şivelerinde çeşitli ses değişiklikleri ve anlam genişlemeleriyle yaşayan bir kelimedir. Oğuz grubu Türk şivelerinde yaygın olarak kullanılan bu fiil ve türevleri, Kıpçak grubu Türk şivelerinde de yaşamaktadır. Ancak Kuzey grubu Türk şivelerinde, incit-'in yanında, bu fiilin anlamıyla birebir örtüşen ve F. renc kaynaklı olan renci- fiili ve türevleri de yaygın olarak kullanılır ki incit-fiilinin enç/inç isminden türediği göz önünde bulundurulduğunda, biri Farsça (renc) diğeri Türkçe (enç/inç) olan bu iki isim arasındaki ses ve anlam yakınlığı dikkat çekicidir.

Bugün Türkiye Türkçesinde incit- ‘incinmesine yol açmak; kötü söz veya davranışla birini kırmak, üzme’ (Türkçe Sözlük-1998) şeklinde yaşayan fiilin Türk

---

* Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

dili tarihinde gelişimini tespit edebilmek amacıyla geriye doğru baktığımızda, kelimenin bugünkü şekliyle en erken Eski Anadolu Türkçesinde var olduğunu görürüz. Ancak gerek ses yapısı gerekse türevleri kelimenin tarihinin daha öncelere gitmesi gerektiğini göstermektedir.

Eski Türkçeden itibaren incit- fiiline ses ve anlam bakımından en yakın kelime EUTS'de geçen inçsiret- 'tedirgin etmek, üşendirmek, taciz etmek'tir. Bunun yanında, bu fiilin kökü olduğu anlaşılan inç 'rahat, huzur, sakin, sükunet, sulh, sakit' ve ençgü 'barış' EUTS'de geçen kelimelerdendir. Aynı kaynaktan inç isminin bazı yardımcı fiillerle kullanımı da verilmiştir: inç kelmek 'yavaşçacık gelmek', inç kılmak 'sakinleştirmek', inç turmak 'müsterih olmak, rahat olmak'. Orhun Abideleri'nde geçmeyen bu kelimenin inçkülüg, inçsiz gibi türemiş şekilleri ve yardımcı fiillerle kullanımları M'de ve ETŞ'de de kaydedilmiştir (inç tepremedin olur- (9/14), inç bol- (23/9), inç kel- (35/92), inç kıl- (35/143), inç tur- (35/47/149)). Reşit Rahmeti Arat (1986: 313-314, 431), bu fiil için yazmış olduğu iki notta, inç kökünden türemiş olan şu fiilleri verir: "inç-le-n-, inç-(ü)-r-ü-n-, inç-sir-e-t-, inç-i-k-, ençik-, ençiktir-."

İnçsiret- fiilinin yapısındaki +sıra-/sire- eki, bilindiği gibi Türkçede olumsuzluk ifade eden bir isimden fiil yapım ekidir. Dolayısıyla inç ismi üzerine +sire- ekinin getirilmesi, kagan+sıra-, il+sire- kelimelerinde olduğu gibi, isme olumsuz bir anlam katmakta, ençsiret- fiilinin 'huzursuz etmek, rahatını bozmak' anlamlarını ifade etmesini sağlamaktadır. -sıra-/sire ekinin yapısı hakkında Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* adlı eserinde şu bilgiyi verir:

"-sıra-/sire-<-sı+r-a/-si+r-e

Eski Türkçede isimden fiil yapan oldukça işlek bir ektir. Prof. Dr. Bang'a göre, bahis konusu ek, "kırmak" manasındaki sı- fiilinden önce -z ile -sız/-siz olumsuzluk eki yapılmıştır. Daha sonra -r ile gene aynı manada -sır/-sir sözleri türetilmiştir. Birer isim durumunda olan sır/sir'den sonra -a/-e ile -sıra-/sire- fiilleri teşkil edilmiştir. Elde edilen bu yeni fiillerle de isim+fiil modeline uygun kagan+sıra-, il+sire- gibi birleşik fiiller kurulmuştur. Bir zaman sonra da söz konusu sıra-/sire- eklemiştir. Bu görüşü değiştiren herhangi bir gelişme henüz yoktur. Bunun genişlemiş bir ek olduğu muhakkaktır. Bu ek bu devir için menfili ifade eden bir ek olmakla beraber, bu ekle yapılan fiiller geçişsizdir. Fiilin üzerindeki menfi mana Bang'ın görüşünü doğrular niteliktedir." (Hacıeminoğlu 1991: 178)

N. Hacıeminoğlu'nun Bang'a dayanarak ekin yapısı hakkında verdiği bu bilgiler, yukarıda naklettiğimiz R.R. Arat'ın (1986: 313-314, 431) notlarındaki ek-kök ayrımıyla da (inç-sir-e-t-) örtüşmektedir. Bugün bütün şivelerde yaygın olan

incit- fiilinde artık fark edilmeyen, sadece -i-'si kalmış olan ek, bu olmalıdır. Kelimenin sonundaki fiilden fiil yapım eki -t- ise hâlâ mevcudiyetini korumaktadır.

W. Bang *Türkoloji Mektupları* adlı eserinde (1980: IV.41) “*sı- fiilinden -z ismi sız’dır. Bugün artık mevcut değildir, fakat benim şimdiki kanaatime göre olumsuzluk eki -sız, -siz, -suz, -süz’de hâlâ yaşıyor.*” der ve III. 414/1’de enç/inç’in, Uygur Türkçesi metinleri arasında enç esen, ençgülüg esengülüg, ençgü, esengü şeklinde geçtiği kaydeder.

Kelimenin kökü olan enç/inç’i Räsänen (1969: 43, 172), änç ve inç şeklinde iki ayrı maddede göstermiştir:

“KB uig (-chin) änç ‘ruhe, friede; CC enç ‘ruhig’ (43b)”

“uig inç ‘frieden, ruhe, still, ruhig’; mtü. İnç ‘sicher, ruhig’, İM inç ‘rahat’, kom. enç ‘ruhig’; bar inçik ‘sich beruhigen, sich gewöhnen’, mtü. İnçik ‘durch einen Wasserguss das Gefühl od. Das Bewusstsein verlieren’; uig (Gab.) inç-kü ‘friede, Ruhe’ (172a).”

Türkçenin 13. yüzyıla kadarki etimoloji sözlüğünü yazan G. Clauson (1972: 175-176) ise bu fiille eş kaynaklı olduğu açık olan enç, ençik-, ençgü, ençgülüg, ençsire-’i madde başı kelimeler olarak ele almış ve hepsini enç’ten türeme olarak açıklamıştır. Karahanlı Türkçesi dönemi ürünü olan Kaş.’da inç ‘rahat; içi sakin, yüreği dölek’ ve incik- ‘duygusu gitmek, bayılmak; titremek, büzülmek’ kelimelerine; KB’de ise inç ‘rahat, huzur içinde, müsterih’ ismi yanında, diğer eserlerde rastlamadığımız, ancak yapı ve anlam bakımından aynı kökten olduğu belli olan inçlen- ‘rahatlamak, sakinleşmek, huzur içinde olmak’, inçlik ‘huzur’, inçrün- ‘huzur içinde olmak, rahatlamak, sakinleşmek’ gibi kelimelere rastlıyoruz. AH’de ise sadece inç ‘rahat, huzur’ (i. tiril- 415) şekli geçmektedir. Yine Kaş.’da kayıtlı olan yuncı- ‘kötüleştirmek, yoksullaşmak, yoksulluktan kötüleşmek’, yunçığ ‘kederlenmiş, bitap, düşkün, kötü, zayıf, cılız, arık, hâli fena, çürüklüğünden ele alınamayan’, yunçır- ‘kötülemek’, yunçıt/yunçut-/yunçüt- ‘incitmek’ ve KB’deki yunçığ ‘düşkün, kötü, zayıf’ fiilleri de incit- fiili ile ses ve anlam benzerliği taşımakla birlikte incit-fiilinin dahil olduğu kelime ailesinin, bütün Türk tarihi boyunca ünlü ile başlaması, bu kelimelerin başka bir aileye ait olabileceğini düşündürmektedir.

Hüseyin Kâzım Kâdri, *Türk Lugati’nde Uygurca olduğunu belirttiği inç* ‘istirahat, huzur, sükunet, dinç, rahat’tan sonra incimek ‘azeri-incinmek, kırılmak, hatırmade olmak’; inçgirmek ‘sessizce ve için için ağlamak’ (“mukâbeleside inçgirmek dağı bar ve ol inçge ün bile yıglamakdur ve ol türkî lafzıda bu nev’ terkîb bile edâ tapıpdur kim bu beytde gelür...”) fiillerini ve inc ‘Azeri-bakınız tinc’ ismini ve bundan sonra incimek ‘çağatay- incimek, muzdarip olmak, gönü kalmak, dil azurde olmak’; incik ‘sıfat- dil azürde’ kelimelerini kaydetmiştir.

Harezmi Türkçesi sahasında 12.yy'da yazılmış olan Mukaddimetü'l-Edeb'de ençlik 'eminlik, huzur' kaydı ve yine bu sahada, 14.yy'da yazılmış olan Kısasü'l-Enbiyâ'da inç (1) 'rahat, gönlü sakin, huzurlu'; inçik 'ah vah etme, ağlayıp inleme'; inçikla- 'hıçkırarak ağlamak'; inçiklan- 'hıçkırmak, inlemek' kayıtları bulunmaktadır ki aynı kelimenin Harezmi Türkçesindeki şekilleridir.

Kıpçak Türkçesi sahasında da kelime varlığını sürdürmüştür. Bu sahada 14.yy'da yazılmış olan İrşâdü'l-Mülûk Ve's-selâtin'de inçit- ve yine aynı yüzyılda yazılmış olan Seyf-i Sarâyî'nin Gülistan Tercümesi'nde inçin- ve inçit- kelimeleri geçmektedir. Et-tuhfetü'z-zekiyye fi lugati't-Türkiyye'de incit- 'incitmek' şeklinde kayıtlıdır. Ayrıca KıpTS ve KumLS'de de kelimelere yer verilmiştir.

İMV inçit-: incitmek, eziyet vermek

GTer. inçin-: incinmek

inçit-: incitmek

Ettuh. incit-: incitmek

KıpTS incid-/incit-/inçit-: incitmek

incin-/inçin-: incinmek

KumLSenç: sakin, huzurlu

enç köngülingden: iyi düşünülmüş, hesaplı (142,3)

Çağataycaya ait en önemli sözlüklerden biri olan *Senglah*'da inci- (115v/29); incit-, incin- (116r/12) kelimeleri kayıtlıdır. Yine Şeyh Süleyman Efendi'nin *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* adlı sözlüğünde geçen inçik 'kabza; sakat, kırık, muciz, zevzek'; inçirmek 'ayıklayıp saklar gibi nefes almak'; inçkırmak 'derd ile fiklayıp ağlamak' inç'ten türeme şekiller olarak görünmektedir. Aynı kaynaktan geçen incmek 'gönlü kalmak, dilmande, şikeste-i hatir' kelimesi ise gerek anlamı gerekse ünlüsünün ince yazılmış olmasıyla yınçmak 'parçalamak, kırmak, ezmek' (ŞSE) ve türevlerinden ayrılmaktadır. Bu yüzden incmek şeklinin incimek'ten gelmiş olması muhtemeldir.

Eski Anadolu sahasına baktığımızda ise kelimenin geniş bir kullanım alanı olduğunu görüyoruz. Bu sahaya ait olan pek çok eserde enç, inci-, incin-, incit- şekilleri geçmektedir. Aşağıda, bu döneme ait eserlerde bu kelimelerin nasıl geçtiği yüzyıl sırasıyla verilmiştir:

- NHT incit-: incitmek, eziyet etmek
- SN inci-: incinmek
incü-: incinmek, zahmet çekmek
“Bu kamuyile hâlümüzdür yavuz
Ger incindüğün geçmedise henüz” (5133)
- Mar. incin-: incinmek, kırılmak, gücenmek
- KG incit-: 1. üzme, üzülmeye yol açmak, incitmek, kırmak 2. zorlamak, rahatsız etmek, kalbini kırmak
“Eger payandanı incidürler ise payandan dahı ol gişiyi incide...”
(145a.1) (zorlamak, kalbini kırmak)
- ŞKM incit-: incitmek, üzme, gücendirmek
- KT incit-: 1. eziyet etmek 2. yormak; ağır gelmek
- GT incit-: 1. rahatsız etmek, huzursuz etmek 2. kalbini kırmak, gönlünü yıkmak
“Acem padişahlarından birisi ra’iyyet malına kasd itdi ve halkı be-
gayet incitdi” (11b-6) (rahatsız etmek)
- DK incin-: incinmek, canı yanmak, kırılmak, gücenmek
“...baña kazab itme, incinüp acı sözler söyleme...” (14/3)
- ŞŞÇ incit-: üzüntü vermek, gücendirmek, incitmek
- TS enç: rahat, huzur, asayiş
inci- : 1. incinmek 2. zahmet çekmek, yorulmak
incitmek it- : incitmek

Görülüğü üzere tarihî Türk şivelerinde yaygın olarak kullanılmış olan incit-fiili ve ailesi bugün de bütün Türk dünyasında ses yapısında birtakım değişikliklerle yaşamaya devam etmektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kelime sekiz ayrı türeviyle bulunmaktadır (Türkçe Sözlük-1998): incinmek ‘1. Çarpma, sıkışma, burkulma gibi etkenlerle vücudun bir yeri ağrı verir duruma gelmek 2. Mec. birinin herhangi bir davranışı yüzünden üzüntü duymak, gücenmek, kırılmak’; incinme; incitici; incitilme; incitilmek; incitiş; incitme; incitmek ‘1. İncitmesine yol açmak 2. Mec. kötü söz veya davranışla birini kırmak, üzme’. Dikkat edilirse Türkçe Sözlük’te kelimenin ‘üzülmek, gücenmek, kırılmak’ temel anlamı mec. anlam olarak

verilmiştir. Ancak bu fiil Eski Türkçeden itibaren temelde hep soyut anlamla kullanılmıştır. Temel anlamı ‘kırmak, parçalamak, ezmek’ şeklinde somut olan fiil ise Eski Türkçeden günümüze kadar y-’li şekilde karşımıza çıkmaktadır (bk. aşağı).

Anadolu ağızlarında da inç ismi yanında, inci-’in türevleri olup Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kullanıldığını gördüğümüz şu kelimeler geçmektedir: “ıncak ‘acıma’; incik ‘1. Somurtkan, aksi (kimse) 2. İnatçı (kimse) 3. Mızımız, miskin 4. Güç beğenen, titiz 5. Her şeyi inceden inceye hesap eden, kuruntulu’; incıklamak/inciklanmak ‘kederlenmek’; incıkma ‘içi sıkılma, bunalma’; incinuk ‘dargınlık’; incimek ‘bozulmak; peynir incidi’ (DS).”

İncit- fiili ve ailesi batı grubu Türk şivelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde de Anadolu’dakilere yakın şekillerle yaşamaktadır: incidil- ‘1. Eziyet edilmek, azap verilmek 2. Küstürülmek, kalbi kırılmak’; incik ‘incinmiş, küsmüş, rencide edilmiş, kalbi kırılmış’; incikli ‘bk. incik’; inciklik ‘incinme, küskünlük’; incime ‘küsmeye, darılma, kırılma, eziyet çekme’; inci- ‘1. eziyet çekmek, ağrı, sızı hissetmek 2. Küsmek, darılmak, kalbi kırılmak’; incin- ‘bk. inci-’; inciş- ‘birbirinden küsmek, araları bozulmak, birbirine kırılmak’; incit- ‘1. Eziyet etmek, azap vermek, işkence etmek// yormak, takatten düşürmek, nefesini kesmek 2. Ağrıtmak, eziyet vermek 3. Rahatsız etmek, rahatsızlığa sebep olmak 4. Küstürmek, kalbini kırmak, gönlüne dokunmak’ (AZTS).

Oğuz grubundan olan diğer Türk şivesi Türkmen Türkçesinde ise kelimenin kalın ünlüyle başlayan şekilleri yaygındır: inca- ‘1. İncinmek, gücenmek 2. bozulmaya başlamak (bitkiler ve et hakkında)’; incal- ‘ağrısı dinmek, rahatlamak, sakinleşmek’; incalık ‘rahatlık, sakinlik; incalıklı: rahat, sakin’; incalıklılık ‘rahatlık, sakinlik’; incalıksız ‘1. Endişeli, kaygılı 2. Rahatsız’; incalıksızlan- ‘kaygılanmak, endişelenmek’; incalıksızlık ‘1. Endişelilik, kaygılılık 2. Rahatsızlık’; incalış- ‘bk. incal-’; incalt- ‘bk. incal-’; incat- ‘bk. inca-’; incik ‘1. Dargın, kırgın 2. Nazik, hassas, alıngan’; inciklik ‘1. Dargınlık, kırgınlık 2. Hassaslık, alınganlık’ (T-TS). Ata Atacanov’un şiirlerinde de inca- ‘alınmak, incinmek, kırılmak, gücenmek’; incit- ‘acıtmak, incitmek, kırmak, gücenmek’ kelimeleri geçmektedir.

“Adam oğlı incamasın İlaayım!” (Ata-AŞ, 234)

Batı Türkçesinde oldukça yaygın şekilde kullanılan incit- fiili ve ailesi, doğu ve kuzey Türkçelerinde de varlığını sürdürmüştür. Özbek Türkçesinde iyncilmak ‘üzülmek, cesareti kırılmak’; iyncimək ‘incimek’; iynjırğa ‘cesaret, moral’; iyncitmək ‘incitmek’; iynjik ‘1. Nazik tabiatlı, hassas 2. Mec. Ters, aksi, bir halde durmayan 2. Çok ağlayan’; iynciklanmak ‘1. Hassas olmak, nazik olmak 2. Kolaylıkla ağlayıvermek’ (ÖTİL); incik ‘müşkülpesent, kaprisli’ (ÖT-TT) şekillerinde kullanıldığı görülmektedir.

Uygur Türkçesinde de benzer türevleri vardır: incik ‘kaprisli, takılma, kafa tutma’; inciklik ‘kaprislilik, kafa tutma’; inciklimak ‘inlemek, sinirlenmek’ (YUTS); incik ‘müskülpesent, titiz’ (KTLS).

Halaç Türkçesinde ise inci- ‘yorulmak’ fiili yanında incimişlik ‘yorgunluk, tükenme, yara’ ve incit- ‘incitmek, yaralamak, sakatlamak, hasta etmek, hakaret etmek, gücendirmek, üzme’ gibi türevleri bulunmaktadır (HalaçS).

Kuzey grubu Türk şivelerinden olan Kazak Türkçesinde ise injik ‘cesaretsiz, ciğersiz, yazık’; injiktan- ‘üzülmek, kederlenmek’; injikta- ‘cesaretini kaybetmek, üzülmek’; injiktık ‘bahtsızlık, zavallılık’ (KTTS); injik ‘cesaretsiz, lakayt’; injiktık ‘bahtsızlık, zavallılık’ (Kaz. TS) şekilleriyle ses yapısında küçük değişiklikler gösterir. Başkurtça’da incit-/myıttu fiili ve ailesi yanında, yeñç- fiiliyle ilgili olanlar da yaygındır. Bu şivedeki s’lerin genel Türkçedeki ç, y’lerin de genel Türkçedeki c karşılığı olduğunu düşünürsek myık, myıttu, myıtu kelimelerinin inci- fiiliyle, yensü, yensiliü ve iyziü kelimelerinin de yeñç- fiil köküyle ilgili olduğu ortaya çıkar. Zaten kelimelerin anlamları da dikkate alındığında birinin Eski Türkçedeki eñç/inç ismiyle, diğerinin de yeñç-/yeñç- fiiliyle ilgili olduğu görülür: myık ‘serin yağmurlu, puslu/halkın yamgırlı, yonsou’; myıttu ‘zorluk çektirmek, cefa çektirmek, kahretmek, ızdırıp çektirmek’; myıtu ‘zorluk çekmek, cefa çekmek, dövünmek, kederlenmek, ızdırıp çekmek’ (BTH).

Tatar Türkçesinde incin- ‘üzülmek’; incit- ‘üzme, yaralamak, kızdırmak’ (T-TatS) şekilleri ve Karaçay-Malkar Türkçesinde de şu şekiller kullanılmaktadır: incil- ‘zahmet çekmek, eziyet çekmek’; incivük ‘talihsiz’; incivsüz ‘zahmetsiz, eziyetsiz’ (Kar-MalTS); inçha- ‘inlemek, içini çekmek’, inçhau ‘inleme’ (KarLS).

Şorca’da rastladığımız eñçik ‘bükülü, kıvrımlı, eğri büğrü’ ve eñçey- ‘eğilmek’ (ŞorS) fiileri hem ses hem de anlamları bakımından Eski Türkçedeki yinçür- fiiliyle ilgili görünmektedir. eñçey- fiili Altay Türkçesinde de ‘eğilmek’ anlamına gelmektedir. Altayca’da eñçik ‘1. Alışkanlık 2. Sabırsızlık’; eñçik- ‘alışmak, bağlanmak’; eñçiktir-‘1. Alıştırmak 2. Sakinleştirmek’; eñçile- II ‘sakinleştirmek’; eñçilen- II ‘1. Sakin olmak 2. Zevk almak’; eñçü ‘huzur, sükunet’ (Alt-TS); eñçik- ‘alışmak, sakınlaşmak’; eñçü ‘1. Sükunet, sessizlik 2. Rahatlık, konfor 3. Konforlu, rahat’ (TelAS) kelimeleri bu ailenin parçalarıdır.

W. Radloff’un *Türk DİYALEKTLERİ SÖZLÜĞÜ*’nde eñç’in en+ç’den geldiği belirtilmekte¹ ve anlamı ‘rahatlık, huzur, ruh sükuneti, barış’ olarak verilmektedir.

¹ Radloff, (1893:I-728) VWTD’de en- fiilinin anlamları arasında ‘azalmak, eksilmek, kaldırmak, sakınlaşmak, yatışmak’ı vermektedir. Eñç ismini en-ç olarak gösterirken bu ismin kökü olarak düşündüğü en-, bu anlamdaki fiil kökü olsa gerek. Yani kelime ‘sakinleşmek, yatışmak’ anlamına gelen en- fiili üzerine -ç fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle türemiştir.

Sözlükte bu enç/inç'ten türediği açık olan şu kelimeler bulunmaktadır: “ençik- ‘1) dinlenmek, rahatlamak, barış içinde olmak, razı olmak; 2) alışmak’; ençiktir- [ençik+tir-] ‘yatıştırmak, yumuşatmak, rahat ettirmek’; ençigü [énçik+ ü] /énçü ‘dinlenme, sessizlik, sükunet’; ençü+le+n- ‘dinlenmek’; ençret- [enç+re+t-] ‘yatıştırmak’; ençlen- [enç+le+n-] ‘sakin, rahat olmak’; ençlendür- [ençlen+dür-] ‘rahatlatmak’; ençlik [enç+lik] ‘asayiş, barış’; ençsis [enç+sis] ‘kaygılı, huzursuz’ (1893: I, 746-748); incik- ‘sakinleşmek, alışmak’; inciktir- [incik+tir-] ‘yatıştırmak’ (1893: I, 1455)”.

Aynı dil ailesinden olduğumuz Moğolca'da da ses ve anlam benzerliği taşıyan kelimeler bulunmaktadır: unjuu ‘1. Yavaş, ağır 2. Yavaş, gevşek, yavaş hareket eden’; unjuula-x ‘1. Sallandırmak, sarmak 2. Üzülme, kaygılanma, rencide olmak’; unjuurga ‘1. Gerdanlık, süs 2. Ek, ilave 3. Cesaret (~ bolox ‘üzülme, cesareti kırılmak’)' (M-KS). Bunlarla birlikte injje- ‘gülmek’ (Less.) fiili ve bundan gelişmiş olan şekillerin de ayrıca dikkate alınması gerekir.

İncit- fiili üzerinde durulurken, doğu ve kuzey şivelerimizde bu fiille birlikte, F.’dan (renc) alınmış gibi görünen renci- şekli ve türevlerinin de yaygın olduğu belirtilmelidir. Hatta incit- fiilinin anlam olarak bu şivelerde karşılığı arandığında sözlüklerde karşımıza ilk çıkan kelime renci-’tir. Mesela, KTLS’de Türkiye Türkçesindeki incit- fiilinin karşılığı olarak kuzey şivelerinde sadece rencit- gösterilmiştir. Bu şivelerin tek dilli sözlükleri ve diğer kaynaklar araştırıldığında ancak, incit- fiilinin diğer bazı türevleriyle buralarda da yaşadığı ortaya çıkar. Renc’den türemiş olan şekillerin, anlam bakımından inci- fiili ve türevleriyle tam olarak örtüştüğü ortadadır. Bu iki kelime ailesi arasındaki benzerlik anlamla da sınırlı değildir. F.’dan gelişmiş şekillerde bulunan kelime başındaki r- sesi dışında ses bakımından benzerlik dikkat çekicidir. Yine de bu iki ailenin birbiri kaynaklı olduğunu söylemek oldukça zordur. Her iki kelimenin ailesi kendi yurtlarında oldukça köklü ve dallanmış durumdadır. Bu arada enç isminden türemiş olup tarihî ve günümüz şivelerinde bulunan incik ‘memnuniyetsiz, kaprisli’ (TMEN) kelimesinin F’ya verildiği Doerfer (1963: 558) tarafından kaydedilmiştir.

Renc’den türemiş olan şekillerin günümüz Türk şivelerinde hangi şekil ve anlamlarla kullanıldığını tespit etmek amacıyla yaptığımız taramada şunlar ortaya çıkmıştır:

VWTD renci-: hastalanmak, acı çekmek

rencü [renci+ü]: hastalık (III, 715)

ÖT-TT renç: azar

rencimak: incinmek, gücenmek

rencitmak: gücendirmek, darıltmak, incitmek

- YUTS rencimek: gönlü kırılmak, üzülmek
 renciş: gönlü kırılma, üzülme
 rencitiş: üzme, gönlünü kırma
 rencitmek: üzme, gönlünü kırmak
- KTTS rencüv
 Kaz.TS.rencüv: rencide olmak, üzülmek
 rencisüv karşılıklı rencide olmak, üzülmek
 rencitüv: rencide etmek
- BTH renyitiliü: bk. renyü
 renyitiü: 1. Birine bir söz söyleyip kırmak, üzme; 2. Sert davranıp birini üzme
 renyü I: 1. Üzülme, öfkelenme 2. Kabul etmemek, razı olmamak, gönülden karşı olmak
 renyü II: çok hastalanmak
 renyüli: birine öfkeli olan, gücenmiş
 renyüli: hastalanmış, hasta
 renyiş: 1. Haksızlığa, kötülüğe karşı duyulan üzüntü 2. Beddua, kötü dilek
 renyişü: bk. renyü

İncit- fiiliyle ses ve anlam olarak ilk bakışta yakınlık arz eden *yanç-/yinç-* fiili ve *yançış-*, *yançal-*, *yançi-*, *yançıl-/yincil-*, *yançdır-*, *yançgile-* gibi türevleri ise başka bir kelime ailesini oluşturur. *Énç/inç* ‘huzur, sükûnet, sessizlik’ ismi ve bundan türediği açık olan *énçgü*, *énçsire-*, *énçsiret-*, *énçik-*, *inçlen-*, *inçlik*, *inçrün-* vb. türevleri, *énç* isminin soyut anlamı çevresinde anlamlara sahiptirler. Oysa Eski Türkçeden itibaren *yanç-/yanç-* ‘ezmek, parçalamak’ ve *yançış-*, *yançal-*, *yançi-*, *yançıl-/yincil-*, *yançdır-*, *yançgile-* vb. türevleri somut anlamlara sahip kelimeler olarak var olagelmışlerdir. Her iki kelime ve türevleri Türkçenin tarihi boyunca şekil olarak birbirine yaklaşmakla birlikte, anlam olarak hiçbir şekilde karışmamıştır. ‘Ezme, çiğneme, parçalamak’ anlamlarına gelen *yanç-/yanç-*’in türevleri büyük çoğunlukla *y-*’li olarak, başlarında bir ünsüzle yaşamaya devam ederken, ‘huzur, sessizlik, sükûnet’ anlamlarına gelen *énç/inç*’in türevleri bütün Türk dili tarihinde ünlü ile başlamaktadır. İki kelime ailesi arasındaki ses ve anlam farklılığının tam olarak

anlaşılabilmesi amacıyla yanç-/yenç-'ten türemiş olan ve hâlâ yaşayan şekilleri vermek uygun olacaktır:

EUTS yançmak: 1. Günah işlemek, suçlu olmak 2. Ezmek, kırmak, parçalamak

yancışmak

yinçür-: hürmet etmek, eğilmek, baş eğmek, saygı göstermek

ETG yançal-: ezilmek

yinçür-: secde etmek, eğilmek

M yinçür-: hürmet etmek, secde etmek

Kaş. yanç-: ısırarak, yere vurup ayağıyla ezmek, dişle ısırarak parçaları birbirine katmak

yançı-: ısırarak

KB yanç-: koparmak, ısırarak, yere vurup ayağıyla ezmek

yinçürün-: başını eğmek

KE yanç-: ezmek, dövmek, kesmek, saplamak

yançıl-: ezilmek, dövülmek

yançük: av için kullanılan bele bağlı küçük torba

yançüklig: yançüğü olan

GTer. yanç-: ezmek

KıpçTS yanç-: ezmek

ŞSE yançmak: dövmek, ufalatmak, rize etmek

yançgay: bir şeyi rize rize edecek alet, kıyacak esbab

inckelik: hile, naziklik, dikkat, zekyavet, firaset, zarafet

incmak: terkik, tevhin etmek, ince etmek

TM yencil-: ezilmek

TS yencmek/yancımak: yasıltmak, yapıştırmak, çekip sıkıştırmak

yancılamak: ezilip yapışmak, yassılmak, ezilip yassılmak

DS yincivermek: oarak yıkamak

- yencelemek/yincelemek: sarsmak
yincilmek (I): eğilmek
yincilmek (II): değer vermek, saygı göstermek
yencimek: asılmak, çekmek, sallamak
yençmek (I): sarsmak, silkelemek, tartaklamak
yençmek (II): ezmek
AzTS yénc-: ezmek, çiğnemek
T-TS yencik: yassı, basılmış, ezilmiş, ezik
yencil-: 1. Dövülmek, vurulmak, ezilmek 2. Dövülmek, nallanmak
yenç-: dövmek, vurmak, ezmek
yençdir-: bk. yenç-
yençgile-: dövmek
yençgilen-
yençgileş-
yençgilet-
YUTS inçik: ince, zarif
inçiklilik: incelik, titizlik
inçiklimek/inçikilimek: inceltmek; titizlikle araştırmak
BTH yensiü: 1. Bastırarak, sıkıştırarak şeklini bozmak 2. Basıp ezmek
3. Üzmek
yensik: ezilmiş
yensiliü: bk. yensiü
iyziü: ezmek, eziyet etmek
VWTD inç- = yenç-: kırmak, parçalamak, paramparça etmek, toz haline getirmek

İnci- gibi yenç-'in de izlerini Moğolca'da bulmak mümkündür. "Türk dillerinde y- ile veya y'den gelişen fonemlerle (c-, ç-, j-, s-, ś) başlayan sözcükler, Moğolca ve Mançu-Tunguzca'da birincil d-, c-, y-, n-, ŋ- ile başlayan sözcüklere denk gelirler (Ceylan 1997: 38)." Less.'de geçen inci 'parmakları çıtırdatma' ismi ile

incid-/nincid- 'parmaklarını çıtırdatmak' fiilinin, yinçit- fiili ile ses ve anlam yakınlığı arz ettiği açıktır.

Konumuz olan incit- fiili, inç'ten türemiş inçkülüg, inçlik, inçlen-, inçik- gibi kelimelerden farklı olarak olumsuz bir anlam taşımaktadır. Çağ.'dan sonra karşımıza çıkan inci-/ınca-/iynçi- ve incik/ıncık, incıkla-, incin-, inciş-, incit-, incidil-şekillerinin, Clauson'da madde başı olarak alınmış olan ençsire- ve bundan gelişen ençsiret- fiillerindeki olumsuz anlamı devam ettirdiği görülmektedir. Kısacası 'huzur, sükunet, sessizlik' anlamlarına gelen énc/inç'ten türemiş olan şekiller, ençsire-'ten gelişenler dışında, 'huzur içinde olmak, rahatlamak, sakinleşmek' gibi anlamlara gelirken inci-, incit-, inciş-, incin- gibi şekiller, enç ismine gelen yapım ekinin zamanla kaynaşması sonucunda fark edilmeyen olumsuzluk eki sebebiyle 'acı çekmek, darılmak, incinmek, yorulmak, rahatsız olmak; tedirgin etmek, huzursuz etmek, taciz etmek, üzme' şeklinde tam zıddı anlamları ifade etmektedir.

Kısacası incit- fiili bugünkü şekli ve anlamıyla ilk olarak Eski Türkçedeki yinç- fiilini düşündürmektedir. Anlamları ilk bakışta yakınlık arz ediyormuş gibi görünen bu iki fiil, aileleriyle birlikte düşünüldüğünde anlam alanlarındaki farklılık kendisini daha açık olarak hissettirir. Zira incit- ve ailesi bütün Türk tarihi boyunca soyut anlamlar çevresinde gelişirken, yenç-/yinç- ve ailesi somut anlamlar çevresinde gelişmiştir. Kelimelerin anlam alanlarındaki bu farklılık ses yapılarındaki farklılıkla desteklenmiş ve 'ezmek, kırmak, parçalamak' anlamlarına gelen yenç-/yinç- ve türevleri hep başlarında bir ünsüzle var olmuşlardır. Elimizdeki yazılı belgelerden takip edebildiğimiz süreç içerisinde ses ve anlam olarak bu şekilde dallanarak geliştiğini gördüğümüz bu iki ailenin, yazı dili devresinden önce tek bir aile olması ve soyut anlamın bu somut anlamdan gelişmiş olması elbette ki mümkündür. Yine de, dilin gelişim süreci, ses ve anlam yapısı bakımından imkân dahilinde olan bu konu, yazılı belgelerle desteklenerek ortaya konamayacağı için bir teori olarak kalacaktır.

Énc'ten gelişen ve 35 ayrı türeviyle bütün Türk dünyasında yaşayan bu ailenin kullanım alanının daha net olarak görülebilmesi için ekteki tabloyu yazımıza koymayı uygun bulduk.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- AH** ARAT, Reşit Rahmeti (1992) *Atabetü'l-Hakâyık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alt-TS** GÜRSOY NASKALİ, Emine ve Muvaffak DURANLI (1999) *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata-AŞ** KARA, Mehmet (1997) *Ata Atacanov'un Şiirleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AzTS** ALTAYLI, Seyfettin (1994) *Azeri Türkçesi Sözlüğü*, I-II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BTH** AGIŞEV, İ.M. (bşk.) (1993) *Başkurt Tiliniñ Hüzligi*, I-II, Moskova: "Russkiy Yazık".
- CEYLAN, Emine (1997), *Çuvaşça Çokzamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1960) *Muhammed Mehdî Han- Senglah*, London:
 _____ (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- ÇuvS** PAASONEN, H. (1950), *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DK,** Muharrem (1991) *Dede Korkut Kitabı II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 _____ (1994) *Dede Korkut Kitabı (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS** TÜRK DİL KURUMU (1965-1982) *Söz Derleme Dergisi*, I-XII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, Janos (1976) *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (1984) *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- EREN, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bulak Neşriyat.
- ERGİN, Muharrem (1985) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ETG** GABAİN, A. Von (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ETS** ARAT, Reşit Rahmeti (1986) *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ettuh.** ATALAY, Besim (1945) *Ettuhfetü'z-zekiyye fi Lugati't-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ETY** ORKUN, H. Namık (1987) *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EUTS** CAFEROĞLU, Ahmet (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- GT** ÖZKAN, Mustafa (1993) *Mahmud b. Kâdî-i Manyas Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GTer.** KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989) *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991) *Türk Dilinde Yapı Bakımından Füller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HalaçS.** DOERFER, Gerhard ve S. Tezcan (1980) *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Budapest.
- İMV** TOPARLI, Recep (1992) *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâfîn*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KADRI, Hüseyin Kazım (1928), *Türk Lugati*, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası.
- KARAAĞAÇ, Günay (1996) “*Eş Yazılılık, Eş Sesslilik ve Çok Anlamlılık*”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, VIII: 31-55.
- _____ (1998a) “*Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 560: 99-106.
- _____ (1998b) “*Türkçede Düzensiz Ses Değişmesi Örnekleri*”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 562: 267-272.
- KarLS** PRÖHLE, Wilhelm (1991) *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (Çeviren: Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kar-MalTS** TAVKUL, Ufuk (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaş.** ATALAY, Besim (1985) *Divanü Lugati't-Türk I, II, III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- _____ (1986) *Divanü Lugati't-Türk "Endeks"*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- KazTS** KENESBAYOĞLU, İ.K. (Bşk.) (1984) *Kazak Tiliniñ Sözdügi (Kazak Türkçesi Sözlüğü)*, (Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- KB** ARAT, Reşit Rahmeti Arat (1979) *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- _____ (1991a) *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1991b) *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KE** ATA, Aysu (1997) *Kıtasü'l-Enbiyâ, I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KG** AKKUŞ, Muzaffer (1995) *Kitab-ı Gunya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KıpçTS** TOPARLI, Recep (1993) *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- KT** TOPALOĞLU, Ahmet (1978) *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi II (Sözlük)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTLS** ERCİLASUN, A.Bican (Bşk.) (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTTS** ISKAKOV, A.I. (1974-1986), *Kazak Tiliniñ Tüsindirime Sözdigi*, I-X, Almatı: Kazak SSR "Gılım" baspası.
- KumLS** GRÖNBECH, K. (1992) *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (Çeviren: Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- M** TEKİN, Şinasi (1976) *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Mar.** KORKMAZ, Zeynep (1973) *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-Nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- NHT** BİLGİN, Azmi (1996) *Nazmü'l-Hilafiyat Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- OA** ERGİN, Muharrem (1991) *Orhun Abideleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- ÖTİL** MA'RUF OV, Z.M. (1981) *Özbek Tiliniñ İzahlı Lugati*, I-II, Moskova.
- ÖT-TTS** YUSUF, Berdak ve M.M. TULUM (1994) *Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- SN** DİLÇİN, Cem (1991) *Süheyl ü Nev-Bahar, İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ŞKM** YAVUZ, Kemal (1991) *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ŞorS.** TANNAAGAŞEVA, N.N. Kurpeško ve Ş.H. AKALIN (1995) *Şor Sözlüğü*, Adana: Türkoloji Araştırmaları Yayını.
- ŞSE** KUNOS, İgnas (1902), *Şeyh Süleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*, Budapest.
- ŞŞÇ** KÜLTÜRAL, Zuhâl ve L. BEYRELİ (1999) *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (1988) *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TelAS** RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L.T. ve N.A. KUÇİGAŞEVA (2000) *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çeviren: Şükrü Haluk Akalın, Çaştegin Turgunbayev), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TM** ARGUNŞAH, Mustafa (1999) Muhammed *b. Mahmûd-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TMEN** DOERFER, Gerhard (1963) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
 _____ (1965) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, II, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
 _____ (1967) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, III, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
 _____ (1975) *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

- T-TatS** *Türkçe-Tatarca Sözlük* (1998) Kazan-Moskova: İnsan Yayınları.
- TS** DİLÇİN, Cem (Düzenleyen) (1996) *Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- T-TS** TEKİN, Talat, M. ÖLMEZ, E. CEYLAN, Z. ÖLMEZ, S.EKER (1995) *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayını.
- TÜRK DİL KURUMU (1963-1977) *Tarama Sözlüğü*, I-VIII, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1998) *Türkçe Sözlük, I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- VWTD** RADLOFF, W. (1893) *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, I, Petersburg.
- _____ (1905) *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, III, Petersburg.
- YUTS** NECİP, Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Çeviren: İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.